

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/ Issue 12 (Eylül/ September 2023), s. 77-95.

Geliş Tarihi-Received: 20.08.2023

Kabul Tarihi-Accepted: 18.09.2023

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1346876

Bursalı Mü'minzâde Ahmed Hasib'in Manzum Hac Menzîlnâmesi

Bursalı Mü'minzade Ahmed Hasib's Poetic Pilgrimage Menzilname

Zahide EFE*

Öz

Menzîlnâmeler, klasik Türk edebiyatında çeşitli vesilelerle çıkılan seyahatlerde konaklanan mekânlar ve yerleşim yerlerinin konu edildiği edebî türdür. Edebiyatımızda bu türde yazılan eserlerin büyük çoğunluğu hac seyahati esnasında yol güzergâhında yer alan menzillerin fiziksel özellikleri ve konaklama imkânları hakkında bilgiler ihtiva eden hac menzîlnâmeleridir. Manzum ve mensur şekilde karşımıza çıkan bu eserler daha çok 17. ve 18. yüzyıllarda kaleme alınmıştır. Bu mahiyetteki manzumelerden biri de 18. yüzyıl şairlerinden Bursalı Mü'minzâde Ahmed Hasib'in Bursa ve Mekke arasındaki menziller hakkında bilgi verdiği hac menzîlnâmesidir. Eserin şu an için bilinen tek nüshası, Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar "Edebi Türkî 149" arşiv numaralı mecmuada kayıtlıdır. Mesnevi nazım şekliyle yazılan ve 91 beyitten müteşekkil olan metinde şair, Bursa'dan başlayarak Mekke'ye kadar hacı adaylarının uğrayacağı 78 menzilin ismini zikretmiş ve bu menziller hakkında ayrıntıya girmeden kısa bilgiler vermiştir.

Bu çalışmada öncelikle menzîlnâme türü ve bu türde yazılmış olan eserlerden bahsedilmiştir. Akabinde Hasib'in hac menzîlnâmesinin şekil ve muhteva özellikleri üzerinde durularak değerlendirmelerde bulunulmuştur. Çalışmanın sonunda ise eserin çeviri yazılı metnine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, menzîlnâme, Bursalı Mü'minzâde Hasib, hac menzîlnâmesi.

Abstract

Menzilname is a literary genre in classical Turkish literature that focuses on the places and settlements where travelers would rest during various journeys. The majority of works in this genre in our literature are Menzilnames, which provide information about the physical features and accommodation facilities of the resting places along the pilgrimage route, particularly during the Hajj pilgrimage. These works are composed in both verse and prose forms and were predominantly written in the 17th and 18th centuries. One such example of this genre is the Hajj Menzilname by Bursalı Mü'minzade Ahmed Hasib, an 18th-century poet, detailing the resting places between Bursa and Mecca. The only known copy of this work is currently archived in the Egyptian National Library under the manuscript number "Edebi Türkî 149". Written in the form of a mesnevi (rhymed couplets), the text consists of 91 verses. In this composition, the poet mentions the names of 77 resting places that pilgrims would

* Arş. Gör., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: zahideefe@osmaniye.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1411-4557.

encounter on their journey from Bursa to Mecca, providing brief information about each without going into extensive details.

This study begins by discussing the genre of menzilname and the works written in this genre. Subsequently, it focuses on the form and content characteristics of Hasib's Hajj Menzilname, providing evaluations. Finally, the translated written text of the work is included at the end of the study.

Keywords: Classical Turkish literature, menzilname, Bursalı Müminzade Hasib, Hajj Menzilname.

Giriş

Arapça'da "gitmek, yönelmek; ziyaret etmek" anlamlarına gelen hac kelimesi, fıkıh terimi olarak imkânı olan her Müslümanın belirlenmiş zaman içinde Kâbe'yi, Arafat, Müzdelife ve Mina'yı ziyaret etmek ve belli bazı dinî görevleri yerine getirmek suretiyle yaptığı ibadeti ifade eder (Harman, 1996, s. 382). İslam dininde haccın maddi gücü yeten ve belli şartlara haiz olan tüm Müslümanlara farz kılınmasıyla birlikte, bu ibadetin yerine getirilebilmesi için bölgeyi elinde tutan bütün İslam devletleri tarafından değişik organizasyonlar yapılmıştır. Hacca giden kimselerin faydalanmaları için belli yol güzergâhları ve bu yollar üzerinde hacıların konaklayıp, faydalanabilecekleri menziller oluşturulmuştur. Bu yol güzergâhları ve menziller, bölgeye hâkim olan siyasi otoriteler tarafından, zamanın şartlarına göre bazı değişiklikler yapılmak suretiyle kullanılmışlardır (Sak ve Çetin, 2005, s. 199-200).

1517 yılında Osmanlılar, Hicaz'ın yönetimini Memlûkler'den devralarak bütün İslam dünyasını ilgilendiren hac organizasyonunun sorumluluğunu da üstlenmiş oldular (Özcan, 1996, s. 400). Osmanlı memleketlerinden her yıl farklı güzergâhları izleyerek iki önemli hac kervanı Haremeyn-i Şerîfeyn'e, yani Medine ve Mekke'ye gidiyordu. Bunlar Şam (Suriye) ve Kahire (Mısır) hac kervanlarıydı. Anadolu, Rumeli ve diğer yerlerden gelen hacı adayları, kervanın hareketine kadar Şam'da toplanırlardı. Şam'dan hareket edecek kervana çoğu zaman Şam valisi emîrû'l-hacc tayin olunurdu. Emîrû'l-hacc yönetimindeki kervan, önceden belirlenen bir tarihte Şam'dan sonraki ilk menzil olan Kubbetü'l-Hacc'a doğru yola çıkar ve oradan Müzeyrib'e geçerdi. Kervan, Müzeyrib'den sonra Mafrak, Ayn-ı Zarkâ, Ma'ân, Eşmeler (Dârü'l-Hacc), Tebük yolu ile Medâyin-i Sâlih ve onun güneyindeki Ülâ'ya gelir ve orada bizzat Mekke emîri veya gönderdiği vekil tarafından karşılanırdı. Bu mevkinden itibaren kervan, Mekke emîrinin himayesine geçerdi. Şam kervanı Ülâ veya Medîne'de ya da daha sonra Râbig'de Mısır'dan gelen hac kervanıyla birleşirdi. Hac sonunda aynı yoldan Şam'a geri dönen emîrû'l-hacc ve hacıları, Şam kadısı ile devlet erkanı ve askerî sınıflar Kubbetü'l-Hacc'da törenle karşılardı (Armağan, 2000, 78-80).

Osmanlı döneminde hac yolculukları gidiş-dönüş olarak ortalama 8-9 ay kadar sürerdi. Hac menzillerinin ortaya çıkışı da bu yolculuk süresiyle alakalıydı. Bu uzun yolculuk döneminde hac yolcularını ve onlarla birlikte giden surre alaylarını yerine ulaştırmakla görevli olan kafilenin istirahat, iâşe ve güvenliğini sağlayacak mekânlara ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu sebeple hac kafilelerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere uğradıkları ve konakladıkları mekânlar hac menzilleri olarak anılmaktadır (Sak ve Çetin, 2005, s. 213).

Kervanlarla hacca gidenlerden bazıları, o dönemdeki ulaşım vasıtalarının taşıma kapasitesi ve ulaşım imkânlarının yetersizliği sebebi ile, ortalama 8-9 ay süren yolculuklarını ve seyahatlerini tasvir eden eserler kaleme almışlardır ki bunlara "hac menzîlnâmeleri" denmektedir. Bu eserlerde menzillerin fiziksel özellikleriyle birlikte konaklama imkânları hakkında bilgiler verilmektedir, ancak verilen bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu eserler genellikle hacıların yol güzergâhlarını, konaklama ve oturak

menzillerini tanıtarak, hac yolculuğunun nasıl yapıldığına dair bilgileri ihtiva etmektedirler. Bu menzîlnâmelerin tertibinde her bir menzilin ismi başlık olarak yazılmakta, bu başlıklar altında da öncelikle anlatılan menzilin bir öncekine olan mesafesi saat cinsinden belirtilmektedir. Daha sonra ise menzilin idari durumu, menzilde bulunan cami, mescit, han, hamam ve benzeri ortak kullanım alanları hakkında bilgiler verilerek, bunların isimleri, bânîleri ve bazı yapı özellikleri anlatılmaktadır. Ayrıca menzillerde bulunan ziyaretgâh ve türbelerin isimleri verilmekte, menzilin dikkat çeken önemli özellikleri ile bölge hakkında anlatılan rivayetlerden de bahsedilmektedir. Bunun yanında, bu eserleri kaleme alan hacılar, bizzat başlarından geçen ve şahit oldukları olaylardan ziyade, geçtikleri ve gördükleri yerlerde hacıların ihtiyaç duyabileceği su ve diğer emtianın bulunup bulunmadığı hususunda da bilgiler sunmaktadırlar (Sak ve Çetin, 2005, s. 210).

Her ne kadar bu türde yazılan eserlerin büyük çoğunluğu hac menzîlnâmesi şeklinde kaleme alınmış olsa da yapılan yeni çalışmalarla birlikte bu türde yazılan bazı eserlerin muhtevaları itibarıyla birer hac menzîlnâmesi olmayıp şairlerin çeşitli vesilelerle çıktıkları seyahatlerde konakladığı menziller üzerine yazıldığı görülmüştür. Bu nedenle menzîlnâme türünü muhteva itibarıyla sadece hac konulu eserler olarak değil şairlerin çeşitli vesilelerle çıktıkları seyahatlerde konakladıkları mekânlar ve yerleşim yerlerini konu edinen eserler olarak tanımlamak mümkündür.

Seyyid Yahyâ Vâkîf'ın 1736 yılında Halep kadılığına atanması üzerine görev yerine giderken yol güzergâhında konakladığı menziller hakkında yazdığı *Halep Menâzîlnâmesi* (Kaplan, 2020c), Pîrîzâde Mehmed Sâhib'in Selanik kadılığına atanması üzerine buraya giderken geçtiği menzilleri zikretmek amacıyla kaleme aldığı *Selanik Menzîlnâmesi* (Efe, 2021), Seyyid Mehmed Hâkim'in devlet tarafından bir iş için Selanik'e görevlendirilmesi üzerine yaptığı yolculuk esnasındaki menziller üzerine yazdığı *Trapoliçe Menzîlnâmesi* (Efe, 2021), Vahid Mahtûmî'nin 1715 yılındaki Mora Seferi sırasında Mora yarımadasına doğru ilerlerken III. Ahmed'in uğradığı menziller hakkında yazdığı *Mora Menzîlnâmesi* (Üngün, 1965), Serrâc-zâde Hasan Hâtîf'in 1738'de kadı olarak görevlendirilmesi üzerine Bursa'dan Bağdat'a giderken uğradığı menzillerden bahsettiği *Manzum Seyahatnâme'si* (Durkaya, 2021) ve İsmet İbrahim Bey'in Halep'e kadı olarak atanması üzerine tanzim ettiği *Menâzîlül-Haleb* (Kesik, 2019) adlı eser muhtevaları itibarıyla hac menzîlnâmesi olmayıp şairlerin çıktıkları seyahatlerde uğradıkları menziller üzerine yazılmış eserlerdir.

Edebiyatımızda kutsal yerleri ve hac yolculuğu izlenimlerini edebî bir üslupla anlatmayı hedefleyen hac seyahatnâmeleri (Coşkun, 2002, s. 41-42) ile menzîlnâme türünde yazılan eserler, muhtevaları itibarıyla iç içe geçmiş bir görünüm arz eder. Ahmed Fakîh'in hac yolculuğu sırasında uğranılan üç mukaddes şehir ve bu şehirdeki kutsal yerleri anlattığı *Kitâbu Evsâfî Mesâcidi's-Şerîfe'si* (Mazıoğlu, 1974), Esîrî'nin hac yolculuğu boyunca uğradığı şehirler hakkındaki gözlemlerini ve başından geçenleri konu alan *Hüsâm-nâme'si* (Kolbaş, 2021), Fevrî'nin 1546 yılında çıktığı hac yolculuğu ve bu esnada yaşayıp gördüklerinin bir kısmını anlattığı *Hac Seyahat-nâmesi* (Kaplan, 2020b), Nâbî'nin 1678-79 yıllarında Urfa, Şam, Kudüs ve Kahire üzerinden gerçekleştirdiği hac yolculuğunu anlattığı *Tuhfetü'l-Harameyn'i* (Coşkun, 2002), Nâtık Mehmet Efendi'nin katıldığı hac yolculuğu hakkındaki izlenimlerini ve Kahire-Mekke arasındaki menziller ile kutsal topraklardaki ziyaret yerlerini tasvir ettiği *Tuhfe-i Nâtık'ı* (Aksoyak, 2020) ve Bosnalı Muhlis'in 1748-49 yıllarında deniz ve kara yoluyla yaptığı hac yolculuğunu anlattığı *Delîlül-Menâhil ve Mürşidül-Merâhil'i* (Coşkun, 2007) menziller temel alınarak kaleme alınmaları hasebiyle menzilname türü ile iç içe geçmiş eserlerdir.

Hac seyahati esnasında konaklanan menziller hakkında bilgi vermek üzere yazılan manzum hac menzîlnâmesi türündeki eserler ise şunlardır: Bahrî'nin *Üsküdar'dan Şâm-ı Şerîf'e Kadar Konaklar'ı* (Koyuncu, 2020), Cûdî'nin *Merâhilü Mekke mine's-Şâm'ı* (Koyuncu, 2017), Fethî'nin *Vasf-ı Menâzil'i* (Kaplan, 2020a), Hâcî Seyyid Hasan Rızâ'î'nin *Tuhfetü'l-Menâzil ü Tuhfetü'l-Huffâz'ı* (Coşkun, 2002), Kâmil'in *Menâsik-i Hacc'ı* (Elgün, 2005), Servet'in *Manzum Hac Seyâhatnâmesi* (Donuk, 2017a), Seyyid Mehmed Efendi'nin *Menâzil-nâme-i Manzûme'si* (Donuk, 2019) ve Sulhî'nin *Der-beyân-ı 'Aded-i Menâzil-i Hicâz'ı* (Donuk, 2017b).

Yukarıda isimleri zikredilen hac menzîlnâmesi türündeki eserlerin şekil ve muhteva özellikleri hakkındaki bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 1. Hac Menzîlnâmesi Türünde Yazılan Manzum Eserlerin Şekil ve Muhteva Özellikleri

	Müellifi	Eserin İsmi	Yazıldığı yüzyıl	Nazım şekli	Beyit sayısı	Güzergâhı	Menzil sayısı
1.	Bahrî	Üsküdar'dan Şâm-ı Şerîf'e Varınca Yolda Vâki' Olan Konaklardur 'Ale't-tertîb Tahrîr ü İnşâ Olındı	-	Mesnevi	57	Üsküdar-Şam	39
2.	Cûdî	Merâhilü Mekke mine's-Şâm	1169/1756	Kaside	278	Şam-Mekke	42
3.	Fethî	Vasf-ı Menâzil Mine'l-Mısr İlâ Mekke-i Mükerrreme Li-Fethî Efendi	-	Mesnevi	153	Kahire-Mekke	67
4.	Hacı Seyyid Hasan Rızâ'î	Tuhfetü'l-Menâzil ü Tuhfetü'l-Huffâz	1075/1664-65	Kaside	-	Üsküdar-Şam	-
5.	Kâmil	Menâsik-i Hacc	1268/1851-52	Mesnevi	1178	Şam-Mekke	29
6.	Mü'minzâde Hasîb	-	-	Mesnevi	91	Bursa-Mekke	78
7.	Servet	-	16. yüzyıl	Mesnevi	135 beyit, 9 kıt'a	Pendik-Mekke	29
8.	Seyyid Mehmed Efendi	[Menâzil-nâme-i Manzûme]	1110/1698-99	Mesnevi	145	Üsküdar-Şam / Şam-Fâtıma Vadisi	73
9.	Sulhî	Der-beyân-ı 'Aded-i Menâzil-i Hicâz	-	Mesnevi	68	Şam-Hicaz	34

Çalışmamızın mihverini oluşturan Bursalı Mü'minzâde Ahmed Hasîb'in eseri ise muhteva itibarıyla bir hac menzîlnâmesi hüviyetine sahip olup Bursa'dan başlayarak Mekke'ye kadar süren hac yolculuğu esnasında konaklanan menziller hakkında kısa bilgiler ihtiva etmektedir. Bugüne kadar varlığı bilinmeyen Hasîb'in bu manzum hac menzîlnâmesi, aşağıda şekil ve muhteva özellikleri açısından incelemeye tabi tutularak çeviri yazılı metnine yer verilmiştir.

1. Mü'minzâde Ahmed Hasîb Efendi'nin Hayatı ve Eserleri

Hayatı hakkında kaynaklarda çok fazla malumat bulunmayan şairin asıl ismi Ahmed, mahlası Hasîb'dir. Doğum tarihi belli değildir. Bursa'da doğduğu konusunda tezkire müellifleri ittifak etmektedir. Aynı zamanda kendisi de *Ravzatü'l-Küberâ* isimli

eserinde “Bu fakîr-i pür-taksîr ve ‘abd-i kemîne hakîr Mü’mîn-zâde es-Seyyid Ahmed Hasîb... mahmiyye-i Burusa’da mehd-ârâ-yı vücûd ve nemâ-yâfte-i âlem-i şuhûd olup...” (Aydiner, 2003, s. 2) ifadesiyle Bursa’da doğduğunu belirtmiştir. *Ravzatü’l-Küberâ* isimli eserindeki “Pederim merhûm Mü’mînzâde Mehmed Efendi...” (Aydiner, 2003, s. 170) ifadesinden şairin babasının isminin Mehmed, dedelerinden birinin isminin Mü’mîn olduğu anlaşılmaktadır.

Küçük yaşta babasını kaybeden Hasîb, o yıllarda Bursa’da ikamet eden Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi’nin oğlu Mustafa Efendi’nin himayesine girmiştir. Bir yandan medrese tahsiline devam ederken diğer taraftan himayesine mazhar olduğu ve *Ravzatü’l-Küberâ* adlı eserinde “velinimetî” olarak bahsettiği Mustafa Efendi’nin özel kâtipliğini yapmıştır. Mustafa Efendi ile kurduğu bu yakınlık münasebetiyle devrinin meşhur alimlerinden ilim tahsil etmiştir (Aydiner, 2003, s. XVIII).

Sâlim, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*’sında Hasîb’in 1120/1708-09 tarihinde Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi’nin kâtipliğini yaptığını söylemekle birlikte (İnce, 2018, 172); Ali Efendi’nin 1103/1692 yılında vefat etmiş olması (İpşirli, 1993, s. 234) bu bilgiye ihtiyatla yaklaşmayı gerektirmektedir.

Ahmed Paşa Medresesi müderrislerinden Süleyman Efendi’nin yanında bir süre mu’idlik yapan Hasîb, mülazemet devresinden sonra 1129/1716-17 senesinde Şeyhülislam Ebu İshâk İsmail Efendi tarafından imtihana tabi tutularak Bursa’da Esediye Medresesi müderrisliğine tayin edilmiştir. Bir süre Bursa şer’iyye mahkemesinin kitabesinde de vazife alan şair, 1147/1734-35 senesinde Bosna kadılığına tayin edilmiştir. Daha sonra ise Tokat, Kayseri, Bağdat ve Manisa kadılıklarında bulunmuş ve Manisa’da süresini tamamladıktan sonra İstanbul’a dönmüştür (Erdem, 1994, s. 75; Özcan, 1989, s. 225).

Vefatına kadar İstanbul’da At Pazarı civarında bir evde ikamet eden Hasîb’in vefat tarihi konusunda tam bir ittifak yoktur. Şairin vefat tarihi Râmîz’in *Âdâb-ı Zuraîfâ*’sında (Erdem, 1994, s. 75) ve Es’ad Mehmed Efendi’nin *Bağçe-i Safâ-endûz*’unda (Oğraş, 2001, s. 112) 1160/1747-48 olarak verilirken *Fatin Tezkiresi*’nde (Çiftçi, 2017, s. 88), *Tekmiletü’ş-Şakâik*’te (Özcan, 1989, s. 225), Mehmed Tevfik’in *Mecmûatü’t-Terâcim*’inde (Zübeyiroğlu, 1989, s. 311) ve *Tuhfe-i Nâilî*’de (Kurnaz ve Tatçı, 2001, s. 198) 1166/1752-53 olarak verilmiştir. Kaynaklarda Emir Buharî Tekkesi karşısındaki Kazasker Abdurrahman Efendi’nin yaptırdığı mektebin haziresinde medfun olduğu belirtilmektedir (Özcan, 1989, s. 225; Erdem, 1994, s. 75; Oğraş, 2001, s. 112).

Hasîb’in edebî kişiliği hakkında tezkire yazarları övücü ifadeler kullanmıştır. Şair hakkında değerlendirmede bulunan Fatin; onu hüner sahibi bir şair olarak nitelerken şiirlerinin ise latif ve makbul olduğunu dile getirmiştir (Çiftçi, 2017, s. 88). Sâlim ise şairin zarif ifadelerle sahip olduğunu ve asrının şairleri arasında yer aldığını ifade etmiştir (İnce, 2018, s. 283). Râmîz de şiir ve inşada mahir olan şairin Arapça, edebiyat ve tarih bilgisinin oldukça iyi olduğu görüşündedir (Erdem, 1994, s. 76). Oldukça velut bir şair olan Hasîb’in bilinen eserleri şunlardır:

1.1. Cemâl ü Hurşîd: Mısır Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, “Edebi Türkî 149” arşiv numaralı mecmua içinde yer alan eser, 3997 beyitten meydana gelmektedir. Mesnevi nazım şekliyle ve aruz vezninin *fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün* kalıbıyla yazılmıştır. Cemâl ve Hurşîd adlı kahramanların aşk maceraları ve evlenme çabaları etrafında gelişen olayların anlatıldığı bir hikâyedir (Kaplan, 2023, s. 1662).

1.2. Dergâhnâme: İstanbul ve çevresinde yer alan tekkeler hakkında bilgiler verilmek üzere yazılan bu eseri Hasîb, 1147/1734-35 yılından önce 129 beyit¹ hâlinde kaleme almış; 1151/1738-39 ile 1160/1747 yılları arasında ise genişleterek 805 beyit hâlinde yeniden tanzim etmiştir. Eserde herhangi bir tertip hususiyeti gözetilmeksizin 3 ile 10 arasında değişen beyitlerle İstanbul'daki 101 dergâh hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir. Dergâhların şöhret bulan diğer isimleri, bulundukları mahaller, kurucuları, mensup oldukları tarikatlar, şeyhleri, meşâyih silsileleri, zikir ve ayin günleri verilen bu bilgiler arasında yer alır (Kaplan, 2023, s. 1736).

1.3. Dîvân: Fındıklılı İsmet Efendi'nin *Tekmiletü's-Şakâ'ik*'inde (Özcan, 1989, s. 225) ve Mehmet Tevfik'in *Mecmû'atü't-Terâcim*'inde (Zübeyiroğlu, 1989, s. 311) şairin bir *Dîvân*'ı olduğu bilgisi yer almasına karşılık bu *Dîvân*'ın herhangi bir nüshası bugün için elde değildir. Ancak Mısır Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, "Edebi Türkî 149" arşiv numaralı mecmuada şairin bir divan teşkil edecek kadar çok manzumesi bulunmaktadır (Kaplan, 2023, s. 1662).

1.4. Hikâye-i Manzûme Be-inşâ'-i Prusalı Hasîb: Hasîb'in manzum bir aşk hikâyesi olan bu manzumesi, Çaylak Tevfik'in *Nevâdirü'z-Zürefâ* adlı eserinin üçüncü cildinin 245-253. sayfaları arasında yer almaktadır. Hikâye, mesnevi nazım şekliyle 97 beyit olarak remel bahrinin *fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün* kalıbıyla kaleme alınmıştır (Kutlar Oğuz ve Gürbüz, 2020, s. 1956-57).

1.5. Mecmû'a-i Tevârîh: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü "3388" arşiv numarasında kayıtlı olan bu mecmua, Hekimoğlu Ali Paşa'nın 1155/1742 senesinde ikinci kez sadrazam olması münasebetiyle devrin pek çok şairi tarafından tebrik ve tebşir niyetiyle söylenen kaside, gazel ve tarih manzumelerinin onun isteği üzerine Hasîb tarafından bir araya getirilmesinden oluşmuştur. 60 şaire ait 112 manzumenin yer aldığı mecmuada Ahmed Hasîb'in de tarihleri bulunmaktadır (İnan, 2013).

1.6. Menâkıb-ı Şâh Habîb: Eser, Şeyhülislam Mustafa Efendi'nin (ö. 1745) oğlu müderris Osman Efendi'nin (ö. 1738) Şeyhoğlu mahlasıyla kaleme aldığı *Menkabet-i Penc Keştî* adlı Hz. Ali'nin kerametleri muhtevalı 85 beyitlik manzum hikâyesinin Mü'minzâde Ahmed Hasîb tarafından genişletilerek yeniden yazılmış biçimidir. Mesnevi nazım şekliyle kaleme alınan eser, 614 beyitten meydana gelmektedir (Kutlar Oğuz ve Gürbüz, 2022, s. 998).

1.7. Menzîlnâme: 91 beyitten müteşekkil bir hac menzîlnâmesi olan ve çalışmamızın konusunu teşkil eden bu eser, aşağıda şekil ve muhteva özellikleri bakımından ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1.8. Miyâhiyye: Eserde Bursa'nın farklı yerlerinde bulunan otuz sekiz suyun ismi çeşitli özellikleri zikredilerek övülmektedir. Kaside formunda, aruzun *fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün* kalıbında yazılan eser, 44 beyitten müteşekkildir. Eserin otuz sekiz beyti Hasîb Efendi tarafından kaleme alınmış, kalan altı beyti ise, Babaevendizâde Şeyh Said Efendi (öl. 1871/1288) tarafından manzumeye zeyl olunmuştur (Eroğlu, 2008, s. 434).

1.9. Ravzatü'l-Küberâ: Başlangıçta, Kahire kadısı iken öldürülen tarihçi-yazar Osmânzâde Tâib Efendi'nin (ö. 1724) *Hadîkatü'l-Vüzerâ'*sına zeyil olmak üzere kaleme alınmaya başlanan eser, daha sonra bu amacından ayrılmış ve münhasıran 1703 Edirne Vakası'na tahsis edilmiştir (Aydiner, 2003, s. XXVII).

1.10. Sâhilnâme: Eserin tespit edilen tek nüshası Mısır Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, "Edebi Türkî 149" arşiv numarada kayıtlı mecmua içindedir. 96 beyitten

¹ *Dergâhnâme*'nin 129 beyitlik bu ilk hâli, Günay Kut (2010) tarafından yayımlanmıştır.

müteşekkil olan eser, mesnevi nazım şekliyle ve aruzun *mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün* kalıbıyla yazılmıştır. Son kısmı eksik olan manzumede Boğaziçi sahillerinde bulunan bazı belgelerden macera nitelikli bir hikâye içinde söz edilmektedir (Kaplan, 2023, s. 1662-63).

1.11. *Silkü'l-Le'âl-i Âl-i Osmân*: Eser, Osman Gazi'den Fatih Sultan Mehmed devrinin sonuna kadar gelen manzum bir Osmanlı tarihidir. 19.727 beyitten oluşan eser, Türkçe olarak yazılmış en uzun manzum kronik olma özelliğini taşımaktadır. Aruzun hezec bahrinin *mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün* kalıbıyla ve kaside nazım şekliyle yazılmıştır. Eserde ayrıca her padişah devrinden sonra o dönemin devlet adamları, âlimleri, hekimleri, mutasavvıfları ve şairleri gibi çeşitli zümrelere mensup zatlar müstakil başlıklar altında birer birer tanıtılmışlardır (İnan, 2021, s. 29, 55).

2. Mü'minzâde Ahmed Hasîb Efendi'nin *Menâzil-i Hacc'* ı Hakkında

Eserin şu an için bilinen tek nüshası Mısır Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar "Edebi Türkî 149" arşiv numaralı mecmuanın 202a-203b varakları arasında kayıtlıdır. Söz konusu mecmua Hasîb'in külliyyatı hüviyetindedir. Mecmuada şairin manzum hac menzîlnâmesi dışında *Cemâl ü Hurşîd*, *Dergâhnâme*, *Menâkıb-ı Şâh Habîb* ve *Sâhilnâme* eserleri ile bir dîvân teşkil edecek kadar manzumesi yer almaktadır.

Eserin başında herhangi bir başlık bulunmadığı gibi metnin içinde de eserin ismiyle ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. İsmi muhtevâsından hareketle tarafımızca verilen eserde şair, bir yerde mahlasını zikretmiştir:

Ferâmûş eyleme ol yirde aḥbâb-ı dil-efgârı
*Huşûşâ kemter-i ümmet **Hasîb**-i ma'şiyet-kârı* (b. 64)

*Menâzil-i Hacc'*ın telif tarihi bilinmemektedir. Çünkü ne elimizdeki nüshasında ne de metnin muhtevâsında eserin ne zaman kaleme alındığına dair çıkarımda bulunulabilecek herhangi bir ipucu yer almamaktadır.

Osmanlı toplumuna mensup sanatçılardan bazıları resmî veya özel kervanlara katılarak hac farızalarını yerine getirmişler ve bu yolculuklarını tasvir eden manzum ya da mensur eserler kaleme almışlardır (Donuk, 2017, s. 53). İncelememize konu olan *Menâzil-i Hacc* adlı eserin sahibi olan Ahmed Hasîb'in hac farızasını yerine getirdiğine dair ne biyografik kaynaklarda ne de kendisinin kaleme aldığı eserlerde herhangi bir kayda tesadüf edilememektedir. Manzumenin 65. beytinde "Ey Allah'ım, Hz. Muhammed'in ravzasını görüp yüce dergahının tozuna yüz sürmeyi bir kere nasip et" şeklindeki yakarışı Hasîb'in hac seyahatini bizzat tecrübe etmeden eserini tanzim ettiği ihtimalini düşündürmektedir:

İlâhî sen müyesser kııl Resûlün ravzasın görmek
Gubâr-ı dergeh-i vâlâsına bir kez yüzün sürmek (b. 65)

2.1. *Menâzil-i Hacc'*ın Şekil, Muhteva, Dil ve Üslup Özellikleri

Mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmış olan manzume 91 beyitten müteşekkildir. Aruzun hezec bahrinin *mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün* kalıbıyla yazılmıştır. Eser mesnevi nazım şeklinin sahip olduğu klasik tertip düzeninde değildir. Metinde mesnevilerin giriş bölümünde yer alan tevhid, münâcât, na't, mi'rac, mu'cizât, medh-i çehâryâr, medhiye ve sebep-i te'lif gibi bölümler olmadığı gibi manzume, kim tarafından, nerede, ne zaman ve kaç beyit şeklinde yazıldığı gibi bilgileri ihtiva eden hâtime bölümünden de mahrumdur. Hem hâtime bölümünün olmayışı hem de şairin dönüş yolculuğundan bahsetmemiş olması eserin sondan eksik olma ihtimalini düşündürse de farklı nüshaları gün yüzüne çıkmadan bu hususta kesin bir hükme varmak zordur.

Eserinde hacca gitmek isteyenlerin bu yolculuk esnasında uğrayacakları menzilleri anlatan şair; Bursa'dan başlayarak sırasıyla Aksu, Kulaca Karyesi, Şîb'alî, Kurşunlu, Âhû, Pazarcık, Bozüyük, Eskişehir, Hân-ı Husrev, Bayad, Bolavadin, İshaklı, Akşehir, Ilkın, Ladik, Konya, İsmil, Karapınar, Ereğli, Ulukışla, Çiftehân, Ramazanoğlu Yaylası, Adana, Misis, Kurdkulağı, Payas, Belen, Antâkiyye, Zambâkiyye, Şuğûr, Madik Boğazı, Hısn-ı Hamâ, Humus, İkikapılı, Nebk, Kuteyfe Hânı, Şâm, Sâlihiyye, Tarhana Hânı, Müzeyrib, Mefraka, Ayn-ı Zerkâ, Sahrâ-yı Belkâ, Tâbût Korısı, Hısn-ı Katrân, Uneyze Kal'ası, Ma'ân, Akabebaşı, Cığaymân, Kazık Tutmaz, Pirinç Ovası, Âsî Hurmâ, Hediyye Eşmesi, Mi'yâr, Kal'a-i Hayber, Birke-i 'Uzmâ, Şakku'l-Acûz, Medâyin, Ulâ, Âbâr-ı Ganem, Bi'r-i Zümürürd, Fahleteyn, Peyember Eşmesi, Bi'r-i Cedîd, Vâdiyyü'l-Kurâ, Medîne, Bi'r-i Alî, Bathâ Suyu, Şehitler Mezarlığı, Cüdeyde Boğazı, Bedr-i Huneyn, Râbık, Meymûn Ovası, Kudeyde Suyu, Güzelce Birke, Ufân ve Vâdî-i Fâtîma olmak üzere toplam 78 menzilin ismini zikretmiştir.

Hasîb Efendi, manzumesinde Bursa-Mekke güzergâhında yer alan menzilleri sıralamış ve aynı zamanda bu menzillerle ilgili kısa bilgiler vermiştir. Verdiği bu bilgilerde şair, bazen ilgili menzilin sadece ismini zikretmekle iktifa ederken; bazı menzillerin ise havası, suyu, güzelleri, bahçeleri ve ziyaret yerleri gibi hususlara ayrıntıya girmeden temas etmiştir.

Eserde Aksu, Ereğli, Ramazanoğlu Yaylası, Payas, Ayn-ı Zerkâ, Hediyye Eşmesi, Bi'r-i Zümürürd, Bi'r-i Cedîd ve Güzelce Birke havası, suyunun güzelliği ve bolluğuyla bahis konusu olan menzillerdir. Bu anlamda tavsifi yapılan menzillerden birkaçı aşağıda örneklendirilmiştir.

Bursa'dan yola çıkan hacıların ilk menzili, havası ve suyu insana ferahlık bahşeden Aksu'dur:

*Burusadan çıkan huccâca evvel menzil Akşudur
Ferah-zâ hem hevâsı dil-güşâdır âbı dil-cûdur* (b. 4)

Hacı adayları Payas'ta uzun süre kalmalı ve deniz kenarında eğlenmelidir. Buranın limon ve turuncunu yiyip içerek keyif ve neşe kazanmalıdır:

*Payaşda lenger-endâz ol leb-i deryâda zevk eyle
Tenâvül eyle lîmûn u turuncın kesb-i şevk eyle* (b. 22)

Ayn-ı Zerkâ yeşillik ve sulak bir menzil olup buranın havası ve akarsuyu gönle ferahlık vermektedir:

*Eger otlı şulı menzil ararsaň 'Ayn-ı Zerkâdır
Hevâsı dil-güşâ âb-ı revânı rûh-bahşâdır* (b. 39)

Havası ve suyuyla meşhur olan bir başka menzil de Hediyye Eşmesi'dir. Suyu bol olan bu yerde hacı adayları hem su içmeli hem de mataralarını doldurmalıdır:

*Hediyye Eşmesinde nûş idüp hem maḥarañ ṭoldur
Hevâsı dil-güşâdır âb-ı şâfîsî 'aceb boldur* (b. 46)

Şair; Bozüyük, Humus, Mafraka, Tabut Korısı ve Hısn-ı Katran gibi bazı menzilleri tavsif ederken suyunun bulunmaması, yollarının balçık olması, talan edilmiş, ıssız, tehlikeli ve korkutucu yerler olması gibi olumsuz özellikleri üzerinde durmuştur. Bu menzillerden bazıları aşağıda örneklendirilmiştir.

Humus, önceleri değerli ve büyük bir şehir olmasına rağmen hâlihazırda âşîğın gönlü gibi talan edilmiş bir şehirdir:

*Humus şehri muḳaddem belde-i ‘uzmā imiş ammā
Dil-i ‘aşıḳ gibi şimdi ḥarīb-ābāddır ḥālā* (b. 27)

Mefraka menzilinde su olmadığı için hacılar burada dert ve mihnet çekmektedir:

*O menzilde varınca Mefraka on altı sâ‘atdır
Şuyı olmadığından ḥāciyāna derd ü miḥnetdir* (b. 38)

Tabut Korusu, ismi gibi korku ve ürküntü veren ıssız bir yerdir:

*Oradan şedd-i rahl it menziliñ Şahrâ-yı Belkâdır
Tabût Korusı daḥı ismi gibi vahşet-efzâdır* (b. 40)

Sefere çıkanların konakladıkları menzillerde bulunan ve kendilerine kutsiyet atfedilen tarihî veya dinî şahsiyetlerin mezar veya türbelerine ziyarette bulunarak hayır duada bulunmaları menzıl-nâmelerde karşımıza çıkan ortak özelliklerden biridir (Kaplan, 2020, s. 220c). Hasib de bu geleneğe uygun şekilde hacı adaylarının konakladıkları menzillerde ziyaret edilmesi gereken bazı ulu şahsiyetlerin isimlerini manzumesinde zikretmiştir. Bu minvalde şair, Eskişehir’de Seyyid Battâl Gâzî, Akşehir’de Nasreddin Hoca, Konya’da Mevlânâ Celâle’ddîn-i Rûmî ve Şems-i Tebrîzî, Hısn-ı Hamâ’da evliyalrı, Nebk’de defnedilmiş olan azizleri, Şâm’da Ümeyye Câmî’inde Hz. Yahyâ, Sâlihiyye’de Cenâb-ı Şeyh-i Ekber, Medîne’de Hz. Zehrâ, Ebû Bekr ve Ömer’in kabirleri, Bakî’de İbn Affân, Hz. Hamza ve Hz. Abbâs’ın kabirlerini ziyaret ederek duada bulunmalarını söyler.

Şair, bir menzilin diğer menzile olan mesafesi, bir menzilden ne zaman yola çıkıldığı ve diğer menzile ne zaman ulaşıldığı, menzillerde kaç gün konaklanıldığı, ulaşılan menzillerde yiyecek ve suyun bulunup bulunmadığı gibi konularda her menzil hakkında ayrıntılı bilgiler vermemiştir. Hakkında bilgi verilen menzillerden Akşehir-İlkin arası sekiz saat, Antâkiyye-Zanbâkiyye arası dokuz saat, Müzeyrib-Mefraka arası on altı saat, Mi’yâr-Kal’a-i Hayber arası on iki saat ve Fahleteyn-Peyember Eşmesi arası yirmi iki saatlik mesafededir. Şair menziller içinde sadece Şehitler Mezarlığı ve Çakıt Suyu’nda birer gece konaklanıldığı bilgisini vermiştir.

Hac menzıl-nâmeleri hacı adaylarına yolculuk esnasında faydalı olabilecek bilgiler vermek üzere kaleme alınmaları dolayısıyla sade bir üslup kullanılarak yazılmışlardır. Hasib de bu genel temayüle bağlı kalarak eserinde akıcı ve anlaşılır bir üslup kullanmayı tercih etmiştir. Eserinde ahengi sağlamak amacıyla kafiye ve redife başvuran şairin 91 beyitlik manzumesinin 51’i mürdef, 30’u mücerred, 8’i müesses ve 2’si mukayyed kafiyelelidir. Aşağıda sırasıyla mürdef, mücerred, müesses ve mukayyed kafiyelelere örnek beyitler verilmiştir:

*Çakıt Şuyın geçüp ḥânında eyle bir gice ârām
Aḫana şehrine varduḳda eyle ṭurma istiḥmām* (b. 20)

*Ümeyye Câmî’in eyle ziyâret ṭurma ser-tâ-pâ
Müşâhiddir ki anda ḳabr-i pâk-i Ḥazret-i Yahyâ* (b. 31)

*Mu‘azzam bir konaḳdır Birke-i ‘uzmāya vâşıl ol
Ḳivâm-ı şubḥ ile Şaḳḳu’l-‘Acûza yûri dâḫil ol* (b. 49)

*Var andan soñra menzilgâhıñı Bedr-i Ḥuneyn eyle
Geyüp Râbıḳda iḥrâmı şürû‘-ı farz-ı ‘ayn eyle* (b. 72)

3. Nüsha Tavsifi²

Eserin şimdilik elimizde olan tek nüshası, Mısır Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar "Edebi Türkî 149" arşiv numaralı mecmuanın 202a-203b varakları arasında yer almaktadır. Eser, çift sütunla ve her sayfada 20-23 satır hâlinde yazılmıştır. Talik hatla kaleme alınan eserde bazı beyitler derkenara kaydedilmiştir.

Çeviri Yazılı Metin³

[Menâzil-i Hacc]

mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

[202a]

1. Eyâ 'âşık olan Beytü'l-Harâm u ravza-i pâke
O semte sū-be-sū aķ şu gibi sür vecihiñi hâke
2. Bilürsin rükn-i İslâm oldığın hacciñ sen ey zî-mâl
Huşuşâ ravza-i Fahrü'l-enâma urasın rû-mâl
3. Konağların saña bir bir o râhîñ ideyim ta' dâd
Anı huccâc için aşhâb-ı hayrât eylemiş bünyâd
4. **Burusadan** çıkan huccâca evvel menzil **Aķsudur**
Ferah-zâ hem hevâsı dil-güşâdır âbı dil-cûdur
5. İkinci gün **Kulaca Karyesinde** meķ [ü] ârâm it
Dilerseñ **Şîb' alîye** kon dilerseñ anda aķşâm it
6. Eger **Kurşunlıdan Âhûya** varsañ ey **Pazarcık**dır
Gözi **Boz'yük** baķar yolları zirâ cümle balçıkdır
7. Varınca **Eskişehre** bekle huccâc-ı Sıtanbulı
Temâşâ kıl Hudâyî germ olan hâmmâm-ı maķbûli
8. Varırsañ Seyyid-i Battâl Gâziyi ziyâret kıl
Tevessül eyle rûh-ı revh-efzâsıyla râhat kıl
9. Konar gâhice **Hân-ı Husre**ve gâhî 'ubûr eyler
Bayaduñ tâze-rüyânın gören hâcî hużûr eyler
10. **Bolavadin**dir andan sonra bol bolamadı menzil
Ger **İşaklıya** konmazsañ hemân **Aķşehre** ol vâşıl

² Eser, tarafımızca fiziki olarak görülmemiş olup tavsif, temin edilen siyah-beyaz PDF görüntü üzerinden yapılmıştır.

³ Metin teşkilinde İsmail Ünver'in "Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler" (1993) başlıklı çalışmasındaki öneriler büyük ölçüde dikkate alınmıştır.

11. O şehir-i dil-güşâyı seyr idenler hep ider taḥsîn
Tevārî eylemiş ḥākinde zîrâ Ḥ'āce Naşre'd-dîn
 12. Sekiz sâ'at konağdır şehir-i **İlçin** anda miḥmân ol
O yirden 'azm-i **Ladik** eyle seyriñde şitâbân ol
 13. Hümayûn bir konağdır **Ḳonya** var seyr eyle devrânın
Merâma vâşıl ol eyle temâşâ bâğ u bostânın
 14. Görüp âyîn-i Mevlânâyı gûş it Meşnevî-ḥ'ânı
Cenâb-ı Mevlevîden eyle istimdâd-ı rûḥânî
 15. Celâle'ddîn-i Rûmî Şems-i Tebrîzîden al vâye
İderseñ iktisâb-ı feyz besdir saña ser-mâye
 16. Çıkınca Ḳonyadan şahrâ-yı **İsmil**de karar eyle
Var andan sonra menzilgâhını **Ḳarabînar** eyle
 17. **Eregli** şehriniñ âb u hevâsı ḥübdur ammâ
Hele cânım kayısı⁴ cümleden mümtâz u müsteşnâ
 18. **Ulukışla**ya var tâb-ı derûnuñ anda tebrîd it
Vaṭan efkârını ḥâṭırdan iḥrâc eyle teb'îd it
 19. Varınca **Çifteḥâna** kıl temâşâ tarḥ-ı dil-cüyün
Ramazânoğlu Yaylakındadır dirler Şeker Şuyın
 20. Çakıt Şuyın geçüp ḥânında eyle bir gice ârâm
Aṭana şehrine vardukda eyle ṭurma istiḥmâm
- [202b]
21. Varup şehir-i **Misisiñ** cılve it şolında sağında
Eger ḥazṣ eylemezseñ müsterîḥ ol **Ḳurdḳulağ**ında
 22. **Payaş**da lenger-endâz ol leb-i deryâda zevḳ eyle
Tenâvül eyle lîmûn u turuncın kesb-i şevḳ eyle
 23. Biliñ şehir-i **Beleñ**dir irtesi gün menzil-i râḥat
Varınca gök şucuk (?) olur bütün ḥuccâc-ı bî-minnet
 24. Oturaḳ menzilidir şehir-i **Anṭâkiyye** ḥuccâca
Toḳuz sâ'at konağdır ırte **Zanbâkiyye** ḥuccâca

⁴ Gerek bu tür manzumelerin genel tarzı gerekse beytin akışı “kayısı” kelimesinin bir meyve adı olmakla birlikte bir yer adı da olabileceği ihtibânı uyandırmaktadır. Ancak yaptığımız araştırmada Kayısı adlı bir yer adı tespit edilememiştir.

25. **Şuğûra**⁵ vardığında hâcılar kesb-i şu'ûr eyler
Madîk Boğazı teng olmağla sür'atle 'ubûr eyler
26. Varup **Hısn-ı Hamâya** evliyâsından kıl istimdâd
İdermiş anda Dollâb-ı Muhammed devr idüp feryâd
27. **Humus** şehri muqaddem belde-i 'uzmâ imiş ammâ
Dil-i 'âşık gibi şimdi harîb-âbâddır hâlâ
28. **İkikapulı**dan gir **Nebke** uğraistirâhat kıl
E'izze [andadır] medfûn anları ziyâret kıl
29. **Kuteyfe Hânı**dır âhîr konağın belde-i **Şâma**
Varup Şâm-ı şerîfe niyyet eyle anda ârâma
30. Ziyâret eyle üçler yidiler kırklar maqâmâtın
Derûnuñda bulursın zevk u şevk u vecd ü hâlâtın
31. Ümeyye Câmî'in eyle ziyâret turma ser-tâ-pâ
Müşâhiddir ki anda kabir-i pâk-i Hazret-i Yahyâ
32. Varup hem **Şâlihiyye** bağ u bostânın temâşâ it
Cenâb-ı Şeyh-i Ekber himmetiyle kalbîñ ihyâ it
33. Çıkınca şehri-rûze rûz [u] şeb anda 'ibâdet kıl
Giceñ kâdr ola rûzuñ 'îd ey hâcî ticâret kıl
34. Niçe peygamberân âsûde dirler Kûh-ı Qaysûnda
Ne ise maṭlabîñ iste du'â maḳbûldür anda
35. Müheyyâ eyle zâd u râhileñ aḥmâl [ü] eşkalîñ
İder huccâc nehzat olduğında nısfı şevvâlîñ
36. Çıkınca Şâmdan mesken idersîñ **Tarḥana Hânın**
Tevaḳḳuf eylemek lâzımdır anda Şâm kârbânın
37. Dile âsândır evvel konağı eylemek mesken
Müzeyrib menzili huccâca oldu cây-ı müstaḥsen
38. O menzilde varınca **Mefraḳa** on altı sâ'atdir
Şuyı olmadığından hâcîyâna derd ü miḥnetdir

⁵ Şuğûra: N.

39. Eger otlı şulı menzil ararsaň ‘**Ayn-ı Zerķādır**
Hevāsı dil-güşā āb-ı revānı rūḥ-baḥşādır
40. Oradan şedd-i raḥl it menziliň **Şahrā-yı Belķādır**
Ṭābūt Korusı daḡı ismi gibi vaḥşet-efzādır
41. Veḡāmetli konaḡlardan biri de **Ḥışn-ı Kātrādır**
‘**Uneyze**⁶ **Ḳal‘ası** sūrāḡçe-i mārān-ı ‘Urbādır
42. Ma‘an ḡuccāc ile var ‘azm-i gül-geşt-i **Ma‘ān** eyle
‘**Aķabebaşına** geldikde kendiň imtiḡān eyle
43. **Ciḡaymān** hoş konaḡdır līk ardınca **Ḳazıķ Ṭutmaz**
‘Avāf çağırılursa ḡalk otur ḡüyā ḡācı yatmaz
- [203a]
44. **Pirinç Ovasına** vardıň pilāvıň üzre mezrā‘ı (?)
Budur ancaḡ seniň ḡuccāc arasında yüzüň⁷ aḡı
45. Varınca ‘**Āşī Ḥurmāya** olur şalkım şaçaḡ ḡuccāc
Kimi rākib kimi māşī kimi yalın kimisi aç
46. **Hediyye Eşmesinde** nūş idüp hem maḡharaň ṭoldur
Hevāsı dil-güşādır āb-ı şāfisi ‘aceb boldur
47. Oradan vardıḡıň menzilgehe **Mi‘yār**dır dirler
Kemāl-i za‘fdan ḡuccāca kendi bārdır dirler
48. Daḡı on iki sâ‘atdır o yirden **Ḳal‘a-i Ḥayber**
‘Aceb ḡışn-ı dil-ārā kim anı fetḡ itdi Peyḡamber
49. Mu‘azzam bir konaḡdır **Birke-i ‘Uzmāya** vāşıl ol
Ḳıvām-ı şubḡ ile **Şakķu’l-‘Acūza** yūri dāḡıl ol
50. **Medāyin** şehrine vardıḡda eyle sür‘at ü ta‘cıl
Ki ḡavm-i Şāliḡi ihlāk itmiş anda Cebrā‘ıl
51. ‘**Ulā** bir ḡal‘adır ḡuccāca ḡavmi iḡtirām eyler
Hem **Ābār-ı Ġanem**de çerde ḡalkı iḡtinām eyler

⁶ ‘Uneyze: N.

⁷ Yüzüň: N.

52. Olur **Bi'r-i Zümür** pād-zehr-i mār-ı 'atşānī
Varınca **Fahle**teyne fahl ü nāka terk ider cānı
53. Yigirmi iki sâ' atdır **Peyember Eşmesi** ammā
İder **Bi'r-i Cedîd**îñ âbı kalb-i mürdeyi ihyā
54. O menzildir k'anun ismine **Vâdiyyü'l-Kurâ** dirler
Medîne halkı istikbâl iderler merhabâ dirler
55. **Medîne** şehrine var dâhil ol 'izz ü sa'âdetle
Yüzün dergâh-ı Fahrü'l-'âlemine sür darâ'atle
56. Muhammed Muştafânın cism-i pâki anda medfûndur
O dūr-i şāhvâr-ı ıstîfâ ol kânda meknûndur
57. Turup el kavşurup âdâb ile 'arz-ı taḥiyyât it
Olup müstağrak-ı envâr-ı Hâk turma münâcât it
58. Ğubâr-ı dergehin çeşm-i zünûba iktihâl eyle
Şefâ'at-ı h'âh olup emrine dâ'im imtişâl eyle
59. O ḥâk-i müşk-büyâ kim ten-i pâkine munzamdır
Cenâb-ı Hâk katında 'arş-ı a' lâda mükerrerdir⁸
60. Kıyâm eyle şalâta mescid-i Peygamberîdir ol
Daḥı ol minbere yüz sür ki anın minberidir ol
61. O minber kim miyân-ı kabir ile mâbeyn-i cennetdir
Aña rû-mâl olmak bâ'is-i gufrân u rahmetdir
62. Ḥabîb-i ekremiñ nûr-ı dü çeşmi Ḥazret-i Zehrâ
Civâr-ı Ḥazret-i Fahrü'l-enâmı eylemiş me'vâ⁹
63. Anı ez-cân [u] dil eyle ziyâret ğark-ı envâr ol
Maḳâm-ı Cebrâ'ile var niyâza anda der-kâr ol¹⁰
64. Ferâmûş eyleme ol yirde aḥbâb-ı dil-efgârı
Huşûşâ kemter-i ümmet **Hasîb**-i ma'şiyet-kârı

⁸ Bu beyit, derkenarda bulunmaktadır.

⁹ Bu beyit, derkenarda bulunmaktadır.

¹⁰ Bu beyit, derkenarda bulunmaktadır.

65. İlāhî sen müyesser kıl Resûlün ravzasın görmek
Ğubâr-ı dergeh-i vâlâsına bir kez yüzin sürmek

66. Ebû Bekr ü ‘Ömer kabrin dağı anda ziyâret kıl
Anuñ rû-mâlî-i hâkinden ancağ istiâbet kıl

67. Baķî‘e var ziyâret kıl Cenâb-ı İbn ‘Affânı
Hayâ kânı Resûl-i Ekremiñ dâmâd-ı zî-şânı

68. Ziyâret eyle dağı Hâzret-i Hamzayla ‘Abbâsı
Resûlu’llâhın ‘ammîsi güzîni hayriyü’n-nâsı

69. Çıkınca arz-ı Yeşribden olur **Bi’r-i ‘Alî** menzil
O menzilden olur huccâc **Bathâ Suyı**na râhil

[203b]

70. O menzil kim **Şehîdānuñ Kubûrı**dır anıñ nâmı
İder huccâc ol menzilde bir gün mekş ü ârâmı

71. **Cüdeyd[e] Bogazın** kaç‘ itmedin ‘Urbân-ı gâretger
Şuyı şayd eyle başından ki tâ olmayasın mużtar

72. Var andan soñra menzilgâhını **Bedr-i Huneyn** eyle
Geyüp **Râbık**da ihrâmı şürû‘-ı farz-ı ‘ayn eyle

73. O menzildir kim anı Şâm huccâcı idüp mîķât¹¹
İderler anda hacc erkânınıñ icrâsına niyyât

74. Dağı **Meymûn Ovası** meymenetli hûb menzildir
O menzilden **Kudeyde Suyı**na huccâc râhıldır

75. Kadîde döndürür insânı dirler ol yiriñ tâbı
Meger tartıb ide cismiñ **Güzelce Birkeniñ** âbı

76. Nesîm-âsâ seherde ‘âzim-i gül-geşt-i ‘**Uşfân** ol
Gelür büy-ı Har[â]mü’l-beyt meşâm-ı şevka püyân ol

77. Var andan soñra **Vādî-Fâtıma** menzilgehinde kal
İder huccâcı ehl-i Mekke ol menzilde istikbâl

78. O menzil kim Cenâb-ı Hâzret-i Zehrâya mensûbdur
O vādî kim civâr-ı Ka‘bede olmağla merğûbdur

¹¹ mîķât: N.

79. Olup lebbeyk-güyân Ka' betu'llâha kudüm eyle
Şafâ vü Merve de sa'y eyle icrâ-yı rûsûm eyle
80. Dilerseñ müfrîd-i hacc ol dilerseñ i'timâr eyle
Delîlîñ her ne ta' lîm eyler ise i'tibâr eyle
81. Görince Beyti istikbâl idüp tekbîr ü tehlîl it
Teğarrub mümkün olursa mübârek taşî taqbîl it
82. Muḥarremde ḥaremde maḥreme şayd u kıtâl itmek
Daḥı ḥuccâc içün menhî durur fışk u cidâl itmek
83. Cinâyet yazdılar ḥalk-ı¹² ru'ûs u kalm-i azfârı
Serâvîl ü şamişi daḥı terk it tâc u destârı
84. Edâ eyle şalâtı şef' ile şavtîñ tamâmında
Ki mesnûndur edâ itmek Ḥalîlu'llâh maḳâmında
85. Varup ol dört imâmın kıl ziyâret gör maḳâmâtın
Ḳabûl itmez mi Mevlâ ḳulların ol yirde ḥacâtın
86. Daḥı Altun Oluk altında ey ḥacî namâzın kıl
Ne ise maṭlabın Ḥaḳdan hemân iste be hey ğâfil
87. Var ey dil-teşne nûş it ḳana ḳana Mâ'-i Zemzemden
Vücûduñ ḳurtar 'illetden derûnuñ [...]¹³
88. Taṭayyüb hem delâlet şayda hem ḳatl-i hevâm itme
Ṭavâf u sa'y u eşvâtında îzâ-yı enâm itme
89. Ṭavâf-ı li'l-ḳudüm itdikde mescidden şürû' eyle
Öpüp seng-i şerîfî kendiñi ğarḳ-ı dümû' eyle
90. Ḥacerden bed'¹⁴ idüp hem Mültezemde intihâ' eyle
Tamâm-ı seb'-i eşvât it ḥaṭîmi intihâ' eyle
91. Varup ol Rûkn-i Şâmî hem 'Irâḳîyi tamâm eyle
Daḥı mendûbdur Rûkn-i Yemânı istilâm eyle

¹² ḥalk: خلق N.

¹³ Yazmada boş bırakılmıştır.

¹⁴ bed': بداء N.

Sonuç

Şiirlerinde pek çok dinî unsur ve kavrama yer veren klasik Türk edebiyatı temsilcisi şairlerin ele aldığı konulardan birisi de İslam dininin beş temel farızasından biri olan hac ibadeti ve bu ibadet etrafında teşekkül eden unsurlardır. Şairler bir taraftan manzumelerde Kâbe, tavaf, Safâ, Merve, sa'y, ihram, şeytan taşlama, kurban ve Zemzem gibi hac ibadetiyle ilgili terimleri doğrudan ve dolaylı olarak ele alırken diğer taraftan da hac ibadetini konu alan müstakil eserler kaleme almışlardır. Bu eserleri hac ibadetinin usul ve esaslarının anlatıldığı menâsik-ı haclar ve hac yolculuğu esnasında kervanların güzergâhında yer alan menzillerle ilgili bilgilerin verildiği hac menzîlnâmeleri olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür. Hac menzîlnâmeleri genellikle hacca gidecek olan hacı adaylarına hac yolculuğuyla ilgili bilgi vermek üzere yazılan rehber nitelikli eserlerdir. Hacı adaylarına hac seyahati esnasında uğrayacakları menzillerin konaklama durumu, su ve yiyecek bulunup bulunmadığı, iklimi, insanları, bir önceki menzile olan mesafesi, menzilde bulunan cami, han ve hamam vb. yapılar ile ziyaretgâh ve türbelere dair bilgileri ihtiva eden bu metinler, genellikle 17. ve 18. yüzyılda rağbet görmüştür.

Menzîlnâme türündeki eserlerden birisi de 18. yüzyılın velut şairlerinden olan Mü'minzâde Ahmed Hasîb Efendi'nin kaleme aldığı manzumedir. Metnin telif tarihi meçhuldür. Mesnevi nazım şeklinde ve 91 beyitten müteşekkil olan manzumede, Bursa-Mekke güzergâhındaki 78 menzil hakkında ayrıntıya girilmeden kısa bilgiler verilmiştir. Şair menzillerin genellikle suyunun bulunup bulunmaması, havası, insanları, güvenli olup olmadığı, bahçeleri, ziyaret edilmesi gereken yerleri ve türbeleri gibi hususlarda malumat vermiştir. Müellif hacı adaylarını bilgilendirmek amacıyla kaleme aldığı metinde sade ve anlaşılır bir dil kullanmayı tercih etmiştir.

Bu çalışmayla hem Osmanlı coğrafyasında yer alan Bursa-Mekke güzergâhındaki menziller hakkında tanıtıcı bilgiler ihtiva etmesi yönüyle önem arz eden hem de birçok türde eser kaleme almış olan Mü'minzâde Ahmed Hasîb'in literatürde yer almayan yeni bir eseri gün yüzüne çıkarılmıştır. Böylece klasik Türk edebiyatı geleneğinde dinî muhtevalı edebî türlerden biri olan hac menzîlnâmelerine bir yenisi daha eklenerek bu edebî türün genel özelliklerinin tespit ve tayinine dair yapılacak olan yeni çalışmalara katkı sunulması amaçlanmıştır.

Kaynakça

- Aksoyak (2020). *Tuhfe-i Nâtik, Bir Osmanlı Seyyahının Gözüyle Hac Menzilleri*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Armağan, A. L. (2000). XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller (Menâzilü'l-Hacc). *Osmanlı Araştırmaları*, XX, 73-118.
- Aydiner, M. (2003). *Mü'minzâde Seyyid Ahmed Hasîb Efendi Ravzatü'l-Küberâ Tahlil ve Metin*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Coşkun, M. (2002). *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-harameyn'i*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Coşkun, M. (2007). *Bosnalı Muhlis'in Manzum Seyahatnamesi Delîlü'l-Menâhil ve Mürşidü'l-Merâhil*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Çiftçi, Ömer (2017). *Fatîn Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Donuk, S. (2017a). Servet Mahlaslı Bir Şaire Mâl Edilen Manzum Bir Hac Seyahatnamesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 41, 13-38.

- Donuk, S. (2017b). Sulhî'nin Manzum Hac Menâzîlnâmesi. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 18, 85-118.
- Donuk, S. (2019). Bursa Enarlı Zaviyesi Şeyhi Seyyid Mehmed Efendi ve Manzum Hac Menâzîlnâmesi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28, 123-69.
- Durkaya, H. (2021). *Serrâc-zâde Hasan Hâtif Manzum Seyahatnâme*. Konya: Palet Yayınları.
- Efe, Z. (2021). Manzum Menzîlnâme Türüne Bilinmeyen İki Örnek: Pîrîzâde Mehmed Sâhib ve Seyyid Mehmed Hâkim'in Menzîlnâmeleri. *Şelçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (51), 339-361.
- Elgün, A. (2005). *Kâmil, Hayatı-Eserleri ve Menâsik-i Hacc'ı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Erdem, S. (1994). *Râmiz ve Âdâb-ı Zuraîfâ'sı (İnceleme-Tenkidli Metin-İndeks-Sözlük)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu AKM Yayını.
- Eroğlu, S. (2008). Türk Edebiyatında Miyâhiyye Türüne Bir Örnek: Hâsib Efendi'nin Miyâhiyyesi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (15), 429-439.
- Harman, Ö. F. (1996). Hac. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 14, s. 382-386). İstanbul: TDV Yayınları.
- İnan, G. (2013). *Ahmed Hasîb Efendi'nin Mecmûa-i Tevârîh'i*. Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi.
- İnan, G. (2021). *Silkü'l-Le'âl-i Âl-i Osmân Manzum Osmanlı Tarihi (1299-1481) Ahmed Hasîb Efendi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- İnce, A. (2018). *Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi Tezkiretü's-şuarâ*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İpşirli, M. (1993). Çatalcalı Ali Efendi. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 8, s. 234-35). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kaplan, Y. (2020a). Klasik Türk Edebiyatında Manzum Menzîl-nâmeler ve Fethî'nin "Vasf-ı Menâzil" Adlı Hac Menzîl-nâmesi. *Şelçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (49), 149-175.
- Kaplan, Y. (2020b). Seyahat-nâme Türüne Farklı Bir Örnek: Fevrî'nin Hac Seyahat-nâmesi. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 7(19), 567-599.
- Kaplan, Y. (2020c). Seyyid Yahyâ Vâkıf Efendi ve Halep Menzîl-nâmesi. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 6(2), 213-232.
- Kaplan, Y. (2023). Bursalı Mü'minzâde Ahmed Hasîb ve Dergâhnâme'si. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(2), 1656-1739.
- Kesik, B. (2019). İsmet İbrahim Bey'in Bilâdiyesi. 5. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, Üsküp/Kuzey Makedonya, 27-30 Haziran, 501-513.
- Kurnaz, C. ve Tatçı, M. (2001). *İnehan-zâde Mehmet Nâil Tuman Tuhfe-i Nâilî Dîvân Şairlerinin Muhtasar Biyografileri Cilt I*. Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Kolbaş, O. (2021). *Esîrî'nin Hüsâm-nâme Adlı Manzum Hac Seyahat-nâmesi (İnceleme-Metin Tenkidi-Nesre Çeviri-Açıklamalar-Sözlük-Özel Adlar Dizini)*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

- Koyuncu, F. (2017). Cûdî'nin Manzum Hac Seyahatnâmesi. *Littera Turca Journal Of Turkish Language And Literature*, 3(1), 177-219.
- Koyuncu, F. (2020). Bahrî'nin Hac Menzıl nâmesi. *Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, 4(12), 21-31.
- Kut, G. (2010). İstanbul Tekkelerine Ait Bir Kaynak: Dergeh-nâme. *Acâibü'l-mahlûkât: Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları II* (haz. Fatma Büyükkarcı Yılmaz). İstanbul: Simurg Yayınları, s. 171- 201.
- Kutlar Oğuz, F. S., ve Gürbüz, M. (2020). Bursalı Hasîb'in Manzum Bir Aşk Hikâyesi. *Turkish Studies*, 15(4), 1951-1975.
- Kutlar Oğuz, F. S., ve Gürbüz, M. (2022). Şeyhoğlu'nun Menkabet-i Penc Keştî'sinin Yeniden Yazımı: Bursalı Hasîb'in Menâkıb-ı Şâh Habîb'i. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 29, 997-1069.
- Mazıoğlu (1974). *Kitâbu Evsâfı Mesâcidi's-şerîfe*. Ankara: TDK Yayınları.
- Mecmuatü'l-Eş'âr*. Mısır Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar "Edebi Türkî 149".
- Oğraş, Rıza (2001). *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-Endûz'u İnceleme-Metin*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Özcan, A. (1989). *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri Tekmiletü's-Şakâ'ik Fî Hakkı Ehli'l-Hakâ'ik Fındıklılı İsmet Efendi*. İstanbul. Çağrı Yayınları.
- Özcan, A. (1996). Hac (Osmanlılar Dönemi). *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 14, s. 400-408). İstanbul: TDV Yayınları.
- Sak, İ. ve Çetin, C. (2005). XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Hac Menzilleri. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, 199-261.
- Üngün, S. (1965). Vahîd Mahtûmî ve Mora Fetih-nâmesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 20, 101-116.
- Üngün, S. (1966). Vahîd Mahtûmî ve Mora Fetih-nâmesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 21, 63-76.
- Üngün, S. (1966). Vahîd Mahtûmî ve Mora Fetih-nâmesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 22, 169-80.
- Ünver, İ. (1993). Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler. *Türkoloji Dergisi*, 11(1), 51-89.
- Zübeyiroğlu, R. (1989). *Mecmû'atü't-Terâcim Mehmed Tevfik Efendi*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.